

KSIĄŻĘTA
I KRÓLOWIE
CZESCY
PRZEMYŚLIDZI
872-1306

ANNA PANER

KSIĄŻĘTA
I KRÓLOWIE
CZESCY
PRZEMYŚLIDZI
872–1306
DZIEJE POLITYCZNE

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu GDAŃSKIEGO
GDAŃSK 2024

Recenzent
Prof. dr hab. Antoni Barciak

Redaktor Wydawnictwa
Katarzyna Ambroziak

Projekt okładki i stron tytułowych
Andrzej Taranek

Ilustracja na okładce
Kníže Oldřich a Božena, Dalimilova kronika, Národní knihovna České republiky,
XII E 17, folio 10r

Opracowanie map
Krzysztof Wroński

Skład i łamanie
PRACOWNIA

Publikacja sfinansowana ze środków Wydziału Historycznego
Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-598-5

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 11 37, tel. kom. +48 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
wydawnictwo.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: wydawnictwo.ug.edu.pl/sklep/

Druk i oprawa
Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 14 49

Spis rzeczy

Od Autorki	9
Przemysłidzi na tronie czeskim w latach 872–1306	12
Rozdział 1. Morawianie i Czesi w dobie karolińskiej	13
Państwo Wielkomorawskie w latach 830–907	13
Iskoni bě Slovo i Slovo bě u Boga i Bog bě Slovo	25
Czesi – sąsiedzi Mojmirowiczów	32
Zimowy chrzest w Ratyzbonie	35
Libusza i Przemysł Oracz. Fakty, mity i legendy	39
Księżę Borzywoj I i św. Ludmiła – rodzice dynastii	44
Chrzcziny w Velehradzie	46
Rozdział 2. Czas trudnych wyborów	50
Spitygniew I – pomiędzy Morawami a Bawarią	50
Drahomira i Ludmiła – konflikt rodzinny czy polityczny?	53
Wacław – książe wierny i użyteczny cesarzowi	58
Tragiczny ranek 28 września w Staré Boleslavi	62
Święty Wacławie, nie daj zginąć nam ani naszym dzieciom!	64
Rozdział 3. Pomędzy Piastami a Ludolfingami	72
Bolesław I budowniczy	72
Dubrouka ad Mesconem venit	76
Podniesienie Pragi do rangi biskupstwa	77
Spiski, wojny i straty	80
Konflikt ze Sławnikowicami. Hekatomba w Libicach	84
Książęta czescy i ich polski kuzyn Chrobry	91
Sprawy kościelne	98
Kiedy Oldřich spotkał Boženę...	99
Przyłączenie Moraw	101
Porwanie w Schweinfurcie	102
Rozdział 4. Brzetysław I zdobywca i jego testament	104
Śmierć Oldřicha i Jaromira. Brzetysław księciem czeskim	104

Wyprawa do Gniezna. Wojna o trybut	107
Lekcja pokory w Ratzbonie	112
Testament, czyli jak pogodzić pięciu synów?	114
Spytihněv dobrý vládce, který Němce neměl v lásce	115
Rozdział 5. Wratysław II – pierwszy król czeski	121
Spór o biskupstwo morawskie	121
Najwierniejszy z książąt	128
Królewska nagroda: opaska czy diadem?	135
Kto po królu? Syn czy brat?	136
Brzetysław II młodszy. Wojna z Piastami	141
Szpetny precedens	144
Rozdział 6. Borzywoj II, Władysław I, Sobiesław I i ich morawscy kuzyni:	
Świętopełk i Otton Czarny	148
Borzywoj II – ulubieniec Kosmasa	148
Jak Świętopełk przysłużył się czeskiej rodzinie	152
Władysław I, jego bracia i szwagrowie	158
Sobiesław I – wielki przegrany	167
Rozdział 7. Władysław II – król z cesarskiej łaski	178
Trudny początek	178
Biskup Henryk Zdík – morawska ostoja czeskich książąt	181
Na pomoc Ziemi Świętej	185
U boku Fryderyka I Barbarossy	187
Książę Władysław II czy król Władysław I?	192
Most Judyty	195
Mariaże z Arpadami	195
Koniec iluzji	198
Rozdział 8. Jacy ojcowie, tacy synowie, czyli ciągle w niezgodzie	201
Sobiesław II – niepokorny książę ludu	201
Rządy Bedřicha i Elżbiety – lata niepokojów i strat	207
Statuty Konrada II Ottona	213
Gra o czeski tron	218
Przemysł i Władysław, król i margrabia, czyli braterski podział władzy	221

Rozdział 9. Przemysław Otokar I – twórca czeskiej niezależności	226
Między Hohenstaufami a Welfami	226
Król się rozwodzi	228
Fundament królestwa – Złota Bulla Sycylijska	231
Spór o inwestyturę	236
Jak królewna Agnieszka została świętą	240
Rozdział 10. Wacław I – królestwo czeskie na drodze ekspansji	245
Z cesarzem czy z papieżem?	245
Margrabia przeciwko królowi, czyli brat przeciwko bratu	247
Niebezpieczeństwo tatarskie	252
Gertruda Babenbergówna – najlepsza partia Europy	255
Margrabia przeciwko królowi, czyli syn przeciwko ojcu	257
Wiano Małgorzaty Babenberskiej	266
Rozdział 11. Przemysław Otokar II – król wielki i tragiczny	272
Zawiedzione nadzieje	272
Zwycięstwo pod Kressenbrunn	280
Austria czy Czechy?	283
Niespokojne dziesięciolecie: 1261–1271	289
Wojna z Węgrami. Wybory w Rzeszy	298
Dlaczego szlachta krytykowała króla?	305
Rudolf I Habsburg żąda zwrotu lenn Rzeszy	315
Upokarzający pokój pod Wiedniem	320
Morawskie Pole – 26 sierpnia 1278 r.	326
Śmierć króla	333
Rozdział 12. „Złe lata” 1278–1283	335
Rządy opiekuńcze margrabiego Ottona V Długiego	335
Powrót króla. Kuratela Zawiszy z Falkenštejnu	347
Dwa wesela i jeden pogrzeb	351
Upadek i egzekucja Zawiszy z Falkenštejnu	357
Rozdział 13. Wacław II – pan trzech królestw	363
Co i od kogo dostał Wacław II w Polsce? Zagadki testamentów	365
Wacław II wybrany i wezwany do Krakowa	368
Wybory w Rzeszy w 1292 r. Porażka Habsburgów	373

Sprawa Miśni	377
Przemysław II odnawia Królestwo Polskie	380
Zielone Świątki 1297 r. – koronacja Wacława II i Guty	385
Śmierć młodej królowej	389
Czy książę austriacki zabił króla Adolfa?	391
Powrót Habsburgów. Skandal w Norymberdze	393
Tam i z powrotem, czyli do Gniezna po polską koronę	394
Wenczelus Secundus dei gracie (Boemie et) Polonie rex	399
Nie tylko polityka	406
Węgierski epizod Przemysławidów	408
Wojna o czeskie srebro	416
Ostatni rok niestrudzonego króla	418
Rozdział 14. Wacław III – ostatni z rodu Przemysła Oracza	421
Król młody, ale czy nierozważny?	421
Zabójstwo w Ołomuńcu	427
I co dalej?	434
Rozdział 15. Bilans dynastii 872–1306	440
Bibliografia	458
Indeks osobowy	503
Spis map	522

Od Autorki

Książęta i królowie czescy. Przemyslidzi 872–1306. Dzieje polityczne to kontynuacja historii dziejów pierwszej czeskiej dynastii, napisanej przeze mnie w 2008 r.¹, teraz uzupełniona wynikami nowych badań i poszerzona o wydarzenia z lat 1278–1306, czyli pięcioletni okres bezkrólewia po śmierci Przemysła Otokara II, 22 lata panowania Waclawa II i 14 miesięcy rządów jego syna Waclawa III, który w 1306 r. zginął tragicznie w Ołomuńcu i dynastia po mieczu wygasła.

Podobnie jak wcześniej dzieje Przemyslidów prezentuję chronologicznie, od kolebki ich państwowości, czyli Państwa Wielkomorawskiego, gdzie w drugiej połowie IX w. Borzywoj I, książę czeski uczył się sztuki władzy i wraz z małżonką Ludmiłą przyjął chrzest z rąk św. Metodogo. Następnie, poprzez pryzmat losów potomków Borzywoja I i Ludmiły, opowiadam o wydarzeniach z okresu 434 lat, bo tyle Przemyslidzi panowali w Czechach, w tym – 300 lat na Morawach. Oprócz polityki staram się też pokazać osobiste losy książąt i księżniczek, królów i królowych, bo to oni zbudowali fundamenty państwa i tworzyli jego historię.

Z racji geopolitycznego usytuowania Przemyslidzi przez dziesiątki lat byli zmuszeni toczyć walkę o swoją pozycję w Czechach, na Morawach i w Europie, doświadczając tragicznych, ale i wzniosłych chwil. Tuż u zarania czeskich dziejów w bratobójczym pojedynku zginął książę Waclaw, a jego brat Bolesław I stworzył podwaliny monarchii i Kościoła. Kilkadziesiąt lat później kolejny z Przemyslidów, Brzetysław I powiększył obszar państwa, przyłączając Morawy, do dziś integralną część Czech. Jego prawnuk Władysław II został przyjęty w poczet książąt Rzeszy, a syn Władysława II – Przemysł Otokar I uzyskał koronę królewską i dziedziczne prawa do Czech i Moraw. Wkrótce, począwszy od Waclawa I (1230–1253), królowie czescy otrzymali przywilej udziału w elekcji króla rzymskiego i tytuł arcyceśnika Rzeszy. Ale były też chwile krytyczne: zamachy przedwcześnie przerwały panowanie Brzetysława II i Świętopełka, a w bitwie z Habsburgami i Arpadami na Morawskim Polu (1278) król Przemysł Otokar II zginął w obronie państwa. Na szczęście, po „złych latach” bezkrólewia, podziału kraju pomiędzy Askańczyków, Habsburgów i Piastów, fali klęsk żywiołowych – epidemii, mrozów i głodu, w 1283 r. zakończyły się rządy opiekuńcze Ottona V, margrabiego brandenburskiego. Z Berlina

¹ A. Paner, *Przemyslidzi. Od Borzywoja I do Przemysła II Otokara. Ludzie i wydarzenia w latach 872–1278*, Gdańsk 2008.

do domu powrócił 12-letni Waław II i królestwo czeskie odrodziło się. Młody król, podobnie jak jego ojciec Przemysław Otokar II, prowadził ekspansywną politykę zagraniczną, ukoronowaną dosłownie i w przenośni – zdobyciem korony polskiej dla siebie (1300) i węgierskiej dla syna Waławia III (1301).

Trudnych chwil doświadczyło królestwo czeskie po śmierci Waławia III w 1306 r., kiedy o jego tron walczyli liczni pretendenci: książę Karyntii – Henryk oraz Habsburgowie – Rudolf III i Fryderyk Piękny. Bieg historii zmieniło w 1308 r. zabójstwo Albrechta Habsburga, króla rzymskiego, czego dopuścił się Jan Habsburg – syn Agnieszki Przemysławidówny. Habsburgowie zostali odsunięci, a wybory w Rzeszy wygrał hrabia Henryk VII Luksemburski. Dalej wydarzenia potoczyły się niczym w bajce. W 1310 r. syn nowego króla rzymskiego – Jan Luksemburski otrzymał Czechy w lenno, poślubił Eliškę, córkę Waławia II, dając początek nowej dynastii. Choć ani polityczne, ani osobiste życie małżonków nie było łatwe, Jan Luksemburski w ciągu 35 lat rządów w Czechach podporządkował sobie Śląsk, a dzięki dobrym stosunkom z papieżem Klemensem VI uniezależnił czeski Kościół od Moguncji, w związku z czym Praga została podniesiona do rangi arcybiskupstwa. W osobie swojego syna – Karola IV Luksemburskiego – Jan i Eliška dali Europie króla i cesarza, prawodawcę, fundatora uniwersytetu w Pradze, pisarza, mecenasa sztuki i miłośnika nauki, który cenił swoje czeskie i przemysławidzkie korzenie.

Także w polskiej historii Przemysławidzi zajmowali miejsce szczególne. Nasze losy wielokrotnie się spletały. Pierwszym arcybiskupem gnieźnieńskim był Czech – Radzim-Gaudenty, brat św. Wojciecha; łączyły nas też liczne więzy pokrewieństwa. Już ze szkolnych lat wiemy, że czeskie księżniczki były matkami naszych wielkich władców: Dobrawa – Bolesława Chrobrego, a Judyta Wratisławówna – Bolesława Krzywoustego. Świętosława, córka Kazimierza Odnowiciela (praprawnuczka Dobrawy) w 1086 r. została pierwszą czeską królową, gdy jej mąż Wratisław II uzyskał koronę królewską. Wnuk Świętosławy – Władysław II został księciem Rzeszy, choć pełne dziedziczne prawa do czeskiej korony uzyskał dopiero jej prawnuk – Przemysław Otokar I. Wspomniana Judyta to m.in. babka Kazimierza Sprawiedliwego, a jego żona – morawska Przemysławidówna – Helena Znojemska była matką Leszka Białego i Konrada Mazowieckiego. Najstarsza córka Przemysława Otokara I i Konstancji Węgierskiej – Anna ok. 1216 r. poślubiła księcia śląskiego Henryka II Pobożnego, urodziła dziesięcioro dzieci, których potomstwo zasililo wiele linii piastowskich. Jej młodsza siostra – św. Agnieszka – w 1989 r. została kanonizowana przez Jana Pawła II. Mieliśmy też wspólnego monarchę – Waławia II, spokrewnionego z Piastami właśnie przez wspomnianą Annę. Jego rządy, choć krytykowane, bo zaprowadzające czeskie wzory administracyjne, w konsekwencji okazały się korzystne po długim okresie rozbicia dzielnicowego.

Drugą żoną Wacława II została Ryksa, córka tragicznie zmarłego króla polskiego Przemysła II, księcia wielkopolskiego. Po śmierci Wacława II (i drugim krótkim małżeństwie z Rudolfem III Habsburgiem) owdowiała królowa pozostała w Czechach i tam szczęśliwie ułożyła swoje życie osobiste. Dziś Ryksę, a raczej Rejčkę, bo tak ją nazywano w Czechach, przypominają fundacje religijne w Hradcu Králové i w Brnie, gdzie spoczywa.

Z uwagi na charakter książki, podobnie jak w pierwszym wydaniu, przypisy odnoszą się do przywoływanych źródeł lub zagadnień będących ciągle jeszcze przedmiotem badań. Aby nie rozbijać zasadniczej narracji, w przypisach umieściłam też dodatkowe informacje z historii powszechnej, potrzebne dla lepszego zrozumienia wydarzeń w Czechach, wynikających z ówczesnej sytuacji międzynarodowej. Wszystkie tłumaczenia oraz wtrącenia (dopiski) w cytatach ze źródeł i literatury pochodzą ode mnie, jeśli nie wskazano innego autora. Lekturę książki ułatwi tablica genealogiczna umieszczona na osobnej wkładce, przedstawiająca czeską i morawską linię Przemysłidów, ich rodziców, rodzeństwo, małżonków i potomstwo.

Ilustracja na okładce książki to fragment średniowiecznego iluminowanego rękopisu, prawdopodobnie z połowy XIV w., przedstawiający księcia Oldřicha i Boženę, których historię romantycznej miłości z początku XI w. opisało wielu kronikarzy. W 1863 r. wybitny czeski kompozytor – Bedřich Smetana poświęcił im utwór muzyczny, a w 1985 r. na kanwie tych wydarzeń powstał kostiumowy, pełnometrażowy film fabularny.

Przemyślidzi na tronie czeskim w latach 872–1306

Borzywoj (ok. 872–888/889)*
Spitygniew I (ok. 888/889–915)
Wratisław I (915–921)
Wacław, św. (922–935)
Bolesław I (935–967/972)
Bolesław II Pobożny (967/972–999)
Bolesław III (999–1003)
Jaromir (1003–1012, 1034–1035)
Oldřich (1012–1034)
Brzetysław I (1035–1055)
Spitygniew II (1055–1061)
Wratisław II (1061–1092), król od 1086
Konrad (1092–1092)
Brzetysław II (1092–1100)
Borzywoj II (1101–1107, 1109–1110, 1117–1120)
Świętopełk (1107–1109)
Władysław I (1109–1117, 1120–1125)
Sobiesław I (1125–1140)
Władysław II (1140–1172), król od 1086
Sobiesław II (1173–1178)
Bedřich (Fryderyk) (1172/1173, 1178–1189)
Konrad II Otton (1189–1191)
Henryk Brzetysław (1193–1197)
Władysław Henryk (1197–1197)
Przemysław Otokar I (1192–1193, 1197–1230), król od 1198
Wacław I (1230–1253), król czeski od 1228
Przemysław Otokar II (1253–1278), król czeski od 1261
Wacław II (1283–1305), król czeski od 1297, król polski (1300–1305)
Wacław III, król węgierski (1301–1305), król czeski (1305–1306)

* W nawiasach podano lata panowania poszczególnych władców.

Rozdział 1

Morawianie i Czesi w dobie karolińskiej

Państwo Wielkomorawskie w latach 830–907

Najwcześniejszej historii Czech nie można opowiedzieć bez związku z Państwem Wielkomorawskim. Jego geneza, przemiany społeczno-ustrojowe, centralizacja władzy w grodach, chrystianizacja i budowa Kościoła z liturgią słowiańską oraz ekspansja terytorialna były wzorem organizacyjnym i politycznym dla sąsiadujących z nim Czechów, gdzie w IX w. następował proces przeżywania się ustroju plemiennego.

Na terenie Moraw, zasiedlonych według „Zapiski karolińskiej”¹ przez plemię Marharów i Merehanos² procesy państwowotwórcze rozpoczęły się już na przełomie VIII i IX w. Oprócz zmian w strukturach plemiennych do tworzenia scentralizowanych organizacji państwowych tę grupę Słowian zachodnich mobilizowało zagrożenie ze strony Karolingów, którzy już w 789 r. rozpoczęli podbój ziem Wioletów, w 816 r. zmusili do uległości Serbów, następnie Obodrytów (817–819), a w latach dwudziestych IX w. – Bułgarów. Einhard, biograf Karola Wielkiego³, podsumowując wyprawy Franków przeciwko Słowianom, napisał, że cesarz „wszystkie obce i dzikie narody, które zamieszkują Germanię, zasiedlając tereny pomiędzy

¹ Wiadomościami o plemionach słowiańskich zamieszkujących na północ od Dunaju dysponowały już pod koniec VIII w. karolińskie klasztory w Hersfeld i Fuldzie. Stamtąd te zapiski (stąd „Zapiska karolińska”) powędrowały do bawarskiego klasztoru św. Emmerama w Ratzbonie, gdzie były kontynuowane, a po 821 r. lub po 843 r. zostały zredagowane w całość jako *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii (Opis grodów i terytoriów z północnej strony Dunaju)*. Ich autorem mógł być opat Grimoald z klasztoru z Weissenberg (Bawaria), kapelan i kanclerz Ludwika II Niemieckiego lub Rudolf z Fuldy. W XVIII w. zbiór ten potocznie nazwano *Geografem Bawarskim*.

² M. Łuczyński, „Geograf Bawarski” – nowe odczytania, „Polonica” 2017, t. 37, s. 72. Autor uważa, że wymienione tam plemiona Marharii (Marharów) i Merehanos dotyczą tego samego plemienia Morawian: Marharów, zamieszkujących na terenie północnych Moraw, zaś Merehanos to ich „dublet”, tyle że w odniesieniu do Marharów południowych, czyli bałkańskich. Nazwa plemienia „Morawianie” powstała od celtyckiej nazwy rzeki Morawy – „Margus”, „Marus”, dopływu Dunaju, której 242 km (z 352 km) płynie przez Morawy. (Na temat wiarygodności *Geografa Bawarskiego* zob. także starsze prace: K.T. Witzak, *Dwa studia nad „Geografem Bawarskim”*, „Roczniki Historyczne” 1993, R. 59, s. 5–17; J. Nalepa, *O nowym ujęciu problematyki plemion słowiańskich u Geografa Bawarskiego. Uwagi krytyczne*, „Slavia Occidentalis” 2003, t. 60, s. 9–63).

³ Einhard (ok. 775–840), autor *Vita Karoli Magni imperatoris ab Einhardo dictata* – dzieło to powstało już po śmierci cesarza Karola Wielkiego, w latach 817–830.

Renem a Wisłą i między oceanem [Morzem Północnym – w orygl.] a Dunajem, które są do siebie podobne w języku, ale obyczajami i wyglądem zewnętrznym całkiem niepodobne, ukrócił do tej miary, iż narody te uczynił trybutariuszami; między nimi są przede wszystkim najznacniejsi Wieleci, Serbowie, Obodryci i Czesi – z tymi się to często zderzał w bojach [...]. Ostatecznie, znaczną ich liczbę przyjął w poddaństwo”. Poza tą wzmianką, o okolicznościach, w jakich Morawianie i Czesi zostali podporządkowani Karolingom, nie mamy dokładnych informacji; zapewne nastąpiło to już w pierwszych latach IX w. i miało związek z wojną przeciwko Awarom. W zapisie *Annales Regni Francorum*⁴ odnoszącym się do 822 r., jest informacja o zjeździe zwołanym przez Ludwika Pobożnego we Frankfurcie, na który przybyli posłowie: Serbów, Obodrytów, Wioletów, Czechów i Morawian. Ci ostatni złożyli cesarzowi dary, zapewne na znak podległości. W nauce trwa dyskusja o charakterze i czasie tej zależności. Zdaniem Dušana Třeštíka, zależność ta nastąpiła po 817 r., ale przed 822 r., skoro w *Ordinatio imperii*⁵, ogłoszonym przez Ludwika Pobożnego w 817 r. na wiecu w Akwizgranie, Morawy nie zostały wymienione⁶.

Na polityczną scenę Morawianie zdecydowanie wkroczyli dopiero 10 lat później, w latach trzydziestych IX w., w dobie panowania księcia Mojmira (w źródłach łacińskich jako *Moimarus*, *Moymirus*), którego autorytet wyrósł w okresie walk z Awarami, na przełomie VIII i IX w.⁷ Podczas gdy na Morawach Mojmir

⁴ *Annales Regni Francorum* (*Roczniki Królestwa Franków*) były urzędowym, oficjalnym rocznikiem dworu karolińskiego, spisywanym na bieżąco. Choć z biegiem czasu nie dokonywano wpisów regularnie, to jednak *Annales* uznaje się za wiarygodne źródło dotyczące wydarzeń z lat 777–829. Znajdujemy tam także najstarsze informacje o stosunkach frankijsko-zachodniosłowiańskich.

⁵ *Divisio imperii* [w:] *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae 805–1235*, vol. 1, ed. R. Marsina, Bratislava 1971. Rozporządzenie Ludwika Pobożnego z 817 r. (nazywane także *Ordynacją Cesarstwa*) w sprawie niepodzielności cesarstwa, zasad następstwa tronu i trybu wyznaczenia młodszym synom regencji w poszczególnych dzielnicach.

⁶ D. Třeštík, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin, 530–935*, Praha 1997, s. 270; K. Polek, *Państwo wielkomorawskie i jego sąsiedzi*, Kraków 1994, s. 35.

⁷ L. Galuška, *Rex, principes, optimates – elity Wielkich Moraw* [w:] *Wielkie Morawy. Great Moravia*, red. P. Kouřil, Gniezno–Szczecin 2017, s. 50; K. Polek, *Państwo wielkomorawskie i jego sąsiedzi...*; *idem*, *Podstawy gospodarcze państwa wielkomorawskiego*, Kraków 1994; I. Panic, *Ostatnie lata Wielkich Moraw*, Katowice 2003; D. Třeštík, *Powstanie Wielkich Moraw. Morawianie, Czesi i Europa Środkowa w latach 791–871*, tłum. E.H. Kaczmarek, Warszawa 2009 (wyd. oryg. w j. czes. *idem*, *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871*, Praha 2001); z prac czeskich zob. też – J. Poulík, B. Chropovský a kol., *Velká Morava a počátky československé státnosti*, Praha–Bratysłava 1985; D. Třeštík, *Počátky Přemyslovců...*, gdzie autor na podstawie źródeł historycznych, językowych i archeologicznych przedstawia związki i wpływ Wielkiej Morawy na powstanie państwa czeskiego. Z prac popularnonaukowych zob. W. Chrzanowski, *Świętopełk I Wielki. Król wielkomorawski (ok. 844–894)*, Kraków 2008. Na temat przemieszczania się Słowian w Europie, ich

centralizował władzę i rozpoczynał ekspansję, Czesi ciągle pozostawali pod panowaniem zwierzchników grodowych czy też książąt, których według świadectwa *Geografa Bawarskiego* było aż 15.

Emancypacji Morawian sprzyjał kryzys cesarstwa, który ujawnił się po śmierci Karola Wielkiego. Jeszcze na przełomie VIII i IX w., mimo tendencji odśrodkowych wynikających z różnic etnicznych, społecznych i kulturowych, stabilność monarchii frankijskiej utrzymywał autorytet cesarza. Ale już panowanie jego następcy ostro ujawniło wspomniane separatyzmy, mimo że Ludwik I Pobożny starał się im przeciwdziałać dość bezwzględnymi środkami⁸. Trudnościom politycznym towarzyszył kryzys dynastyczny: synowie Ludwika z pierwszego małżeństwa z Ermengardą – Lotar I, Ludwik II Niemiecki i Pepin, mając poparcie części możnych (zwłaszcza w marchiach, czyli na terenach pogranicznych), domagali się podziału państwa. Stanowisko arystokracji frankijskiej w tej kwestii nie było jednolite; ewentualny podział monarchii godził w interesy ekonomiczne możnych, posiadających dobra w różnych częściach imperium. W podobnej rozterce znalazł się Kościół. Z jednej strony silna władza centralna gwarantowała mu bezpieczeństwo majątkowe, z drugiej zaś monarcha, zachowując prawo do nadanych Kościołowi beneficjów, traktował je jako narzędzie nacisku politycznego i ekonomicznego na hierarchów duchownych. Mimo to wpływowi doradcy Karola Wielkiego – Wala (opat klasztoru w Starej Korbei, krewny cesarza), Agobard (arcybiskup Lyonu), Hilduin (opat St. Denis) oraz Ebbo (arcybiskup Reims) na pierwszym planie stawiali interes państwa, i wbrew frankijskiej tradycji podziału, opowiadali się za ideą jednego władcy i jednego spadkobiercy. Uwzględniając te tendencje, w 817 r., na wiecu w Akwizgranie, Ludwik I Pobożny w kompromisowy sposób uregulował zasady sukcesji: centrum państwa, tytuł cesarski oraz Italię miał otrzymać najstarszy syn Lotar, młodsi – władzę regentów (namiestników) w wyznaczonych dzielnicach: Pepin w Akwitanii i Gaskonii, a Ludwik II Niemiecki w Bawarii, Karyntii i na ziemiach zamieszkałych przez Słowian⁹. Realizacja tych postanowień skomplikowała się po narodzinach czwartego syna Ludwika Pobożnego – Karola (później

relacji z Awarami, Frankami i Bizancjum zob. M. Mączyńska, *Światło z popiołu. Wędrowki ludów w Europie w IV i V wieku*, Warszawa 2013 oraz I. Panic, *Valde desiderandum est, Deique misericordia toto corde deprecanda, ut illi in opere Dei finiantur. Uwagi na temat związku pomiędzy upadkiem państwa Awarów a możliwością podjęcia akcji chrystianizacyjnej wśród Słowian. Kontekst awarski* [w:] *Kościół w społeczeństwie w Czechach i w Polsce w średniowieczu i w epoce nowożytnej*, red. W. Iwańczak, A. Januszek-Sieradzka, J. Smołucha, Kraków 2020, s. 21.

⁸ R. McKitterick, *Królestwa Karolingów. Władza, konflikty, kultura 751–987*, tłum. B. Hlebowicz, M. Wilk, Warszawa 2011, s. 155.

⁹ *Ibidem*, s. 166.

z przydomkiem Łysy) w 823 r. Sześć lat później, w 829 r. pod wpływem żony Judyty (z bawarskiego rodu Welfów) cesarz postanowił dokonać korekty dotychczasowych ustaleń terytorialnych i wykroić dzielnicę dla najmłodszego syna. W jej skład miała wejść część Alzacji, Szwabii, wschodniej Szwajcarii i zachodniej Austrii. Przeciw decyzji ojca zaprotestowali starsi synowie. Ich żądaniom sprzyjało niezadowolenie z klęsk, jakie ponosili Frankowie w wojnach z Bułgarami, Duńczykami i Arabami w Hiszpanii oraz zmiany personalne na stanowiskach margrabiów. Ostatecznie, w toku długiej wojny domowej, najpierw pomiędzy cesarzem i synami, a po jego śmierci pomiędzy braćmi: Lotarem I a Ludwikiem II Niemieckim i Karolem Łysym, którzy pokonali najstarszego Lotara I, w 843 r., w Verdun dokonano podziału państwa, choć monarchia frankijska formalnie pozostawała jednością, o czym miało świadczyć zwierzchnictwo najstarszego z Karolingów – cesarza Lotara I.

Oslabienie Franków sprzyjało integracji Słowian, ale podział cesarstwa miał i drugą stronę. Objęcie wschodniej części monarchii przez ekspansywnego i najzdolniejszego z młodych Karolingów – Ludwika II Niemieckiego, usytuowało Morawian w niekorzystnej przestrzeni geopolitycznej, gdyż dotychczasowe, odległe centrum zarządzania znalazło się teraz niebezpiecznie blisko, bo w Bawarii. Wspomniany wcześniej Einhard, komentując sukcesy militarne cesarza i jego synów, nie bez powodu napisał, że dobrze było być przyjacielem Franków, ale nie było dobrze być ich sąsiadem.

Tymczasem książę morawski Mojmir¹⁰ usiłował wygrać wyścig z czasem i na początku lat trzydziestych IX w., wykorzystując apogeum konfliktu, czyli wojnę cesarza Ludwika I Pobożnego ze starszymi synami, przystąpił do aktywnej polityki zagranicznej, zaczynając od zajęcia Nitry w zachodniej Słowacji, gdzie panował krewny Mojmirowiczów – Pribina. Nie wiemy, jaki był status i zakres władzy Pribiny, bo współczesne źródło – *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* – nie tytułuje go księciem, lecz „jakimś Pribiną”¹¹. Mimo to, a może właśnie dlatego Pribina postanowił się usamodzielnąć. Zawarł przymierze z karolińskim

¹⁰ D. Kalhous, M. Harvát, *Mojmirid Moravia in the 9th century* [w:] *Great Moravian elites from Mikulčice*, ed. L. Poláček, Brno 2020, s. 13–88.

¹¹ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (*Nawrócenie Bawarów i Karyntyjczyków*) – źródło nieznanego autora, którym według D. Třeštika (*Powstanie Wielkich Moraw...*, s. 50) mógł być sam arcybiskup Salzburga Adulwin, powstałe w latach 859–873. Jego celem było podkreślenie prawa do jurysdykcji kościelnej arcybiskupstwa salzburskiego na terenach Panonii, wymierzone w działalność misyjną Metodego. Przez wiele lat *Conversio* uznawano za cenne dzieło o działalności chryścianizacyjnej św. Ruperta, walkach Słowian z Awarami i misjach bawarskich w Karyntii, ale ostatnie badania dowodzą, że jest ono tendencyjne, a rozległe opisy działalności Bawarczyków w Karyntii miały wywołać wrażenie, że ich misje objęły także Panonię, dzięki czemu została włączona przez papieża już w połowie VIII w. do arcybiskupstwa w Salzburgu.

namiestnikiem Panonii i ok. 828 r. w Nitrze wystawił kościół, wyświęcony przez arcybiskupa Salzburga Adalrama¹², który towarzyszył Ludwikowi II Niemieckiemu w wyprawie przeciwko Bułgarom¹³. Aby znaleźć jeszcze silniejsze oparcie we Frankach, poślubił córkę jednego z hrabiów. Ta próba emancypacji, a przede wszystkim kontakty z Frankami zaniepokoiły Mojmira, dlatego usunął kuzyna z Nitry, choć D. Třeštík uważa, że Mojmiem kierowała raczej potrzeba narzucenia zwierzchności innym książętom morawskim, a jeszcze nie świadoma ekspansja¹⁴. Niezależnie jednak od motywów tym posunięciem Mojmir otworzył sobie drogę ku terenom w dorzeczu Cisy. W polityce wewnętrznej wspierał działalność misyjną organizowaną przez diecezję w Pasawie, której biskup – Reginhar – udzielił mu sakramentu chrztu¹⁵. W ten sposób, dzięki politycznej energii protoplasty rodu Mojmiowiczów, w połowie lat trzydziestych IX w. ukształtował się załazek przyszłego Państwa Wielkomorawskiego.

Nazwa państwa „Wielka Morawa” czy też określenie „Państwo Wielkomorawskie” przyjęły się w nauce za sprawą dość niejasnego sformułowania w dziele cesarza Konstantyna VII Porfirogenety (905–959) *De administrando imperio*

¹² Adalram, arcybiskup Salzburga w latach 821–836.

¹³ R. McKitterick, *Królestwa Karolingów...*, s. 206. Datę wyświęcenia kościoła w Nitrze przez arcybiskupa Adalrama z Salzburga, który towarzyszył Ludwikowi II Niemieckiemu w wyprawie przeciwko Bułgarom, D. Třeštík (*Powstanie Wielkich Moraw...*, s. 161–162) ustala na 828 r., gdyż rok później doszło do określenia granic diecezji Pasawy i Salzburga, w wyniku czego tereny zachodniej Słowacji (granica Wag – Nitra) i Moraw (rzeka Dyja – Morava) znalazły się pod jurysdykcją Pasawy. Wcześniej trwał spór o zwierzchnictwo kościelne nad zachodnią częścią chaganatu awarskiego pomiędzy Akwileją a Salzburgiem. Karol Wielki (w 803 i 811 r.) ustalił granicę podziału ich wpływów na rzece Drawie.

¹⁴ D. Třeštík, *Počátky Přemyslovců...*, s. 271; *idem*, *Powstanie Wielkich Moraw...*, s. 178; Z. Váňa, *Świat dawnych Słowian*, tłum. E. i J. Kaźmierczakowie, Praga–Warszawa 1985, s. 80–81. Pribina, po wygnaniu z Nitry, przyjął chrzest, a następnie dzięki wsparciu Franków założył gród Mosaburg nad rzeką Zalą (obecnie pozostałości siedziby Pribiny utożsamia się z grodziskiem w miejscowości Zalavár) i stamtąd zarządzał Panonią. Próba emancypacji spod władzy Franków poprzez sojusz z księciem chorwackim Ratimirem zakończyła się niepowodzeniem. Pribina zginął ok. 869 r. podczas wojny Ludwika Niemieckiego z Rościsławem. Jego następcą został syn Kocel.

¹⁵ H. Wolfram, *The Bavarian Mission to Pannonia in the 9th century* [w:] P. Kouřil *et al.*, *The Cyril and Methodius Mission and Europe. 1150 Years Since the Arrival of the Thessaloniki Brothers in Great Moravia*, Brno 2014, s. 28–33. Zdaniem H. Łowmiańskiego (*Religia Słowian i jej upadek*, Warszawa 1979, s. 296), chrzest Moraw nie nastąpił pod presją Franków (tereny te nie interesowały ich z misyjnego punktu widzenia), lecz z inicjatywy Mojmira działającego pod wpływem nawróconych Słowian z Karyntii i Panonii. K. Polek (*Chryścianizacja Moraw i Słowacji w okresie przedcyrilometodiańskim* [w:] *Chryścianizacja „Młodszej Europy”*, red. J. Dobosz, J. Strzelczyk, M. Matla, Poznań 2016, s. 55–84) zauważa, że obserwowana od końca VIII w. na Morawach i Słowacji zmiana obrządku pogrzebowego z ciałopalnego na szkieletowy oraz bogate wyposażenie grobów może świadczyć o kontaktach z arystokracją frankijską i przenikaniu idei chrześcijańskich za sprawą misji bawarskich działających na terenie Austrii.

Mapa 1. Państwo Wielkomorawskie za panowania Świętopełka (II połowa IX w.)
Źródło: opracowanie na podstawie: E. Semotanová, J. Cajthaml a kol., *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014, s. 39.

(*O zarządzaniu państwem*), przeznaczonym dla syna i następcy, jako przewodnik po zawiłościach polityczno-terytorialnych cesarstwa wschodniego i jego sąsiadów. W opisie plemion słowiańskich Konstantyn w odniesieniu do Moraw, Armenii i Chorwacji użył określenia „wielka”. Henryk Łowmiański twierdzi, że był to zabieg czysto literacki, niemający żadnego związku z rzeczywistymi rozmiarami państwa Mojmirowiczów, zwłaszcza że pojawił się tylko raz; dalej autor używa już tylko nazwy „Morawa”¹⁶. (W literaturze zwraca się też uwagę na wieloznaczność ówczesnego greckiego terminu „μεγάλη”, oznaczającego także „daleki”, „odległy”). Zdaniem H. Łowmiańskiego, niewykluczone, że Konstantyn, pisząc swoje dzieło w połowie X w., miał na myśli Morawy i ich zdobycze terytorialne z nieodległej jeszcze świetności, czyli z czasów księcia Świętopelka, którego charakteryzował jako „mężnego pogromcę sąsiednich krain”. Historia Moraw w *De administrando imperio* została przedstawiona dość pobieżnie i prawdopodobnie autorowi chodziło raczej o pokazanie skutków konfliktu pomiędzy ostatnimi Mojmirowiczami, aby uświadomić swojemu następcy, że nawet wielkie, ale podzielone państwo nie jest w stanie obronić się przed wrogiem, czyli w tym konkretnym przypadku – przed Węgrami. Niezależnie jednak od intencji Konstantyna – „Wielka Morawa” i powstały od niej termin „Państwo Wielkomorawskie” przyjęły się w historiografii i są do dziś używane w nauce¹⁷.

Niestety, samodzielność morawska nie trwała długo, kres panowania księcia morawskiego nastąpił wkrótce po uregulowaniach traktatu w Verdun, bo Ludwik II Niemiecki mógł teraz poświęcić swoją uwagę ekspansji na wschód. W 846 r. zaatakował Morawy, usuwając Mojmira I i zastępując go Rościławem, jego bratankiem wychowanym na dworze wschodniofrankijskim¹⁸. Początkowo nowy książę morawski zachowywał lojalność wobec zachodnich protektorów, bo aż do połowy lat pięćdziesiątych IX w. nie słyszymy o konfliktach z Karolिंगami. Z czasem jednak, Rościław, wykorzystując znane mu słabości Franków, zaczął dążyć do samodzielności. Planom księcia sprzyjał spór Ludwika II Niemieckiego z najstarszym synem Karlomanem¹⁹ na tle polityki wobec Słowian

¹⁶ H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 4, Warszawa 1970, s. 299.

¹⁷ *Ibidem*, przypis 907 i 908.

¹⁸ Ch. Lübke, *From the perspective of the East Frankish Empire: Moravia and its ascent to power under prince Rostislav* [w:] P. Kouřil et al., *The Cyril and Methodius Mission and Europe...*, s. 86–91.

¹⁹ Karloman (ur. ok. 830, zm. 880), najstarszy z synów Ludwika II Niemieckiego i Emmy z bawarskiego rodu Welfów, książę bawarski od 876 r. Ojciec planował dla niego następstwo po Ludwiku II (synu cesarza Lotara I), koronę włoską i tytuł cesarski. Karloman wyprawił się do Italii, ale jego plany pokrzyżował stryj – Karol Łysy, który zyskał poparcie papieża i w grudniu 875 r. został koronowany przez Jana VIII na cesarza. Dopiero syn Karlomana – Arnulf został królem wschodniofrankijskim i cesarzem.

oraz zaangażowanie króla w konflikt możnych zachodniofrankijskich z Karolem Łysym²⁰. Pozwoliło to Rościsławowi na zajmowanie terenów pomiędzy Dunajem a Dyją, ważnych ze strategicznego punktu widzenia, bo zabezpieczających dostęp do centrum państwa morawskiego i jego najważniejszych grodów w Mikulčicach i w Starym Mieście koło Uherskiego Hradiště – uważał D. Třeštlík²¹. Naruszywszy strefę objętą kolonizacją bawarską, na reakcję Ludwika II Niemieckiego nie trzeba było długo czekać²². Korzystając z pomocy chana bułgarskiego²³, na przełomie lat 862/863 wyprawił się najpierw przeciwko Czechom, a następnie w 864 r. przeciwko Rościsławowi, który próbował stawić opór w Děvín²⁴ pod Bratysławą. Ostatecznie Rościsław musiał się poddać, a król wymógł przysięgę wierności nie tylko na księciu, ale i na możnych wielkomorawskich. Napięcie w stosunkach morawsko-frankijskich powodowała też polityka religijna Rościsława, który zdecydował się na konfesję w obrządku słowiańskim. Księcia poparł papież, ustanawiając dla Moraw i Panonii arcybiskupstwo niezależne od Kościoła bawarskiego, i powołał nań Metodego²⁵.

²⁰ Już w 856 i 858 r. możni zachodniofrankijscy z Neustrii, Austrazji i Akwitanii wzywali Ludwika Niemieckiego, aby usunął Karola Łysego. Interwencja Ludwika w 859 r. nie powiodła się na skutek niechętniej postawy biskupów zachodniofrankijskich, nie doszło też do zbrojnej konfrontacji pomiędzy braćmi, którzy ostatecznie zawarli pokój w Koblencji i skupili swoją uwagę na sytuacji bratanków, synach cesarza Lotara I (zm. 855) i ewentualnym przejęciu ich władztwa, gdyż Lotar III z Lotaryngii nie miał legalnego męskiego potomka, podobnie było w Italii, gdzie panował Ludwik II.

²¹ D. Třeštlík, *Počátky Přemyslovců...*, s. 92 i 279. Zdaniem Z. Váňy (*Świat dawnych Słowian...*, s. 52–67), oprócz grodu w Mikulčicach (prawdopodobnie z 10 kościołami, co świadczy o gęstości zaludnienia) i Starym Mieście, do dużych grodów wielkomorawskich można zaliczyć Pohansko koło Břeclavia, Hradiště koło Znojma, Stare Zamki koło Brna i Rebešovice niedaleko Rajhradu.

²² D. Třeštlík, *Počátky Přemyslovců...*, s. 273.

²³ H. Łowmiański (*Początki Polski...*, t. 4, s. 338) twierdzi, że przymierze morawsko-bułgarskie pomiędzy Rościsławem a Borysem miało charakter przejściowy. Wkrótce, bo już na przełomie lat 862/863 Borys zawarł przymierze z Ludwikiem II Niemieckim, zobowiązując się do wystąpienia przeciwko Rościsławowi.

²⁴ Děvín – gród przy ujściu rzeki Morawy do Dunaju, ważny punkt handlowy i wojskowy kontrolujący przeprawę przez Dunaj już w czasach starożytnych. W nauce trwa dyskusja, czy gród ten stanowił centrum Państwa Wielkomorawskiego w czasach Rościsława. Powątpiewali w to autorzy hasła „Děvín” w *Słowniku starożytności słowiańskich* (t. 1, cz. 2, red. W. Kowalenko *et al.*, Wrocław 1962, s. 341–342), twierdząc, że przeczy temu położenie grodu zbyt blisko granicy ówczesnego państwa morawskiego. (Obecnie Děvín jest dzielnicą Bratysławy).

²⁵ Wielkość monarchii Fanków, a następnie jej podział w 843 r., powstawanie nowych państw i biskupstw sprawiły, że papieżstwo zdecydowało się już od czasów pontyfikatu Mikołaja I tworzyć instytucje legatów, których zadaniem byłyby kontrola lokalnych kościołów. Jak zauważa J. Smolucha (*Kardynał Giuseppe Garampi autorem biogramów legatów papieskich działających w Polsce na początku XVI w.*, „Studia Historyczne” 2002, R. 45, z. 2, s. 200), papież chciał w ten sposób